

“MA’RİFETULLAH” ALLAH’I BİLMEK VEYA TANIMAK ÜZERİNE

Allah’ın varlığını bilmek ve buna bağlı olan bütün düşüncelerin başında “marifetullah” Allah’ı tanımak, bilmek bilinmelidir ki ağır basmaktadır. Bu konunun hassasiyetine dikkati çekerek, kolay bir iş olmadığını baştan belirtmeliyim.

Marifetullah ile ilgili yazılan çok sayıda el yazma kitabeler olduğu gibi, bu konuyu ele almış bütün büyük sofilerin (mutasavvıfların) eserleri de basılı olarak günümüzde mevcuttur.

Tasavvuf kitaplarında “marifetullah” ile ilgili bilgilerin her vatandaşın anlayabileceği bir şekilde aktarılmadığı bir gerçektir. Bu zor işin bir örneğini vermek istiyorum. ”Velayet” kelimesi çok geniş ve derin manaları taşımaktadır. Tasavvuf kitaplarında “velayet” in manasını anlatabilmek için mutasavvıflar çok dikkatli davranmışlardır. Bu gösterilen dikkat aynı zamanda bu işin ehli olmayan insanların konunun hakikatini kolay anlayabilmelerini önlemiştir. Anlayan anlamıştır, zihniyeti ile yola gidilmiştir.

Bu çalışmamda, konuyu önceden araştırmayan ve bilmeyenlere rahat bir şekilde “marifetullah”ı açmayı hedefledim. Bunu yapabilmek için gerekli bilgileri “Şii” ve “Sünnü” kaynaklardan aktardım. Bu kaynakların haricinde aktardığım bilgileri kabul etmeyen başka kaynakların da bulunduğu farkında olduğumu belirtmek istiyorum. Bilgileri, kitaplarda yazıldığı gibi aktarmaktan başka bir amaç edinmedim.

Konumuza aydınlık getiren hadislerin doğruluğunu yalanlamak isteyen bilginlerin kitaplarını kaynak olarak göstermedim. Kaynak olarak gösterdiğim kitaplar, bize bu konuda yardımcı olan hadisleri doğru olarak kabul eden bilginlerin kitaplardır.

“Ma’rifetullah” Allah’ı bilmek veya tanımak anlamındadır. Allah’ı bilmek veya tanımak, içinde bulunduğumuz bu âlemin ilk yaratılışının aşamasında gerçekleşmişti. Alah, bu âlemi yaratmasının sebebini şöyle açıklamış:

“Gizli, görünmeyen bir hazine iken bilinmeyi istedim ve (bunun için) âlemi yarattım.”⁽¹⁾

Görünmeyen ve bilinmeyen Allah’ın bilinmesi ve görünmesi ilk aşamadır. Allah, bilinmeyi ve görünmeyi apaçık bir şekilde istemiştir. Gaip (sır) âleminden görünen ve bilinen âlemi başlatma isteği.

Yaratılışın ilk aşamasında Allah’ın görünmesi ve bilinmesi, şimdiki âlemin bildiği görme ve bilme ile gerçekleşmedi. İlk âlemin varlığı nuranidir. Yani etten, kemikten ve kandan olmayan şeffaf (saydam) bir âlemdi. Buna işaretten peygamber efendimiz Hz. Muhammed şöyle beyan getirmiş:

“Adem su ve çamur arasında iken (daha yaratılmamışken) ben Peygamberdim.”⁽²⁾

Bu hadisin ve sonra zikredeceğim hadislerin ifadelerinden anlaşıldığı gibi, Hz. Muhammed’in esas varlığı nurani âlemde zuhur etmişti. Bizim içinde yaşadığımız âlemin bildiği tabir ile, ilk baba Adem idi. Hz. Muhammed’in esas varlığı (nuru), beşeri varlığın ilk babası olan Ademden önce vardı. Hz. Muhammed’in ilk aşamadaki esas varlığı, Allah’ın nurundan zuhur etmesiyle gerçekleşmişti.

Şuara suresinin 219. ayetinde şöyle ifade edilmiş:

“Secde edenler arasında dolaşmanı (intikalini) de görüyor”

Bu ayette Hz. Muhammed'in secde eden peygamberlerde, Mekke'de zuhur edene kadar nur olarak intikal ettiğine işaret edilmektedir.

Hz. Muhammed bunu daha açık bir şekilde ifade etmiş:

“Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdu . Nurumu kendisinin nurundan başlattı ve yüceliğinden ve heybetinden kıldı. ” ⁽³⁾

Allah'ın nur ile yarattığı ilk varlık, Allah'ın nurundan başka bir şey değildi. Bu nur Allah'ın zatının nurudur. Nitekim ilk ve başlangıcı olmayan esas varlık Allah'ın zatıdır. Allah'ın zatı ezeldir. Ondan önce hiç bir varlık yoktur. Allah'ın zatı ferdidir, onunla beraber hiç bir ikinci varlık yoktur. Bu mana üzere olan Allah'ın zatının nurundan Hz. Muhammed zuhur etti (görüntü) oldu. Bu, Allah'ın isteği üzere olmuştu. Bizim varlığımızı ve bizden daha yüce olan nice varlıkları yaratmak istediğinde, ilk olarak kendi zatının nurundan olan Hz. Muhammed ile başladı. Bu başlangıç bir yokluğun var edilmesi anlamında değildir. Bu başlangıç, var olanın ilk görüntüsünün zuhurudur. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir misal verebiliriz; görüntü olarak gözümüzün belirlediği cisimlerin aslı, gözümüzün görebildiği şeyler değildir. Bu beşeri alemde gördüğümüz her maddenin esasında, bu maddeyi tutan ve taşıyan atomların olduklarını şimdi bilmekteyiz. Atomlar esas varlıklar olmalarına rağmen insanoglunun bunları sırf görme kuvveti ile görebilmesi mümkün değildir.

Görme duygusuna sahip olan her insan güneşi görebilmektedir. Gözlerimizin gördüğü ise sırf güneş ışınlarıdır. Güneşin esas varlığını gözlerimizin görme kuvveti ile görmemiz mümkün değildir. Güneş görünmediği için değil, gözlerimizin görme kuvvetinin güneşin görüntü kaynağına karşı dayanıksız olmasındandır. İnsan gözünün ve gördüğü maddenin arasındaki mesafe önemlidir. Güneşin kaynağından çıkan ışınları mesafeye göre değerlendirmek gerekir. Güneşi görmekteyiz, gördüğümüz ise güneşin kaynağından dışarıya yansıttığı ışınlarıdır. Güneşin kaynağı ve ışınları arasındaki farkı gözlerimizin kuvveti ile görmemiz mümkün değildir. Güneş kaynağının ışınları ürettiğini ve ışınların ise bu kaynağın görüntüsü olduklarını bilmek önemlidir.

Allah'ın zatının nuru da güneşin kaynağından çıkan ışın misalidir. Bu kaynaktan dışarı yansıyan ışınların ilki Hz. Muhammed'tir. Esas olan Allah'ın zatıdır (güneşin ışın kaynağıdır) ve bundan dışarıya yansıyan (ışın) görünen nurdur. Allah, her varlığın üstündedir. Allah'ın zatında zaman mefhumu yoktur. Zamanın anlamı olmadığı yerde, mekanın da anlamı olmaz. Zamanın ve mekanın, bizim bildiğimiz şekilde değerlerinin olmadığı bir yerde, başlangıç ve sondan da söz edilemez. Allah'ın zatı, zamanın ve mekanın üzerinde olan bir varlıktır. Bu gerçekten dolayı aynı zamanda ve her yerde olabilme imkanına sahiptir. Netice itibarıyla Hz. Muhammed te, zaman ve mekanın tesiri, etkisi altında değildir. Bu gerçeğe dayanarak, “ilk baba” olan Hz. Adem'den daha önce kendisinin nurunun var olduğunu beyan etti. Nitekim kendisi Allah'ın zatının nurundandır.

Hz. Muhammed'in Ehli Beytinin imamlarından gelen hadiste, kendisi şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdu. Bu nuru Kendisinin nurundan ve yüceliğinin yüceliğinden kıldı. ” ⁽⁴⁾

Bu hadiste, Allah'ın nurundan Hz. Muhammed'in nurunun zuhur ettiğine açık bir şekilde işaret edilmiştir. Hz. Muhammed'in nuru Allah'ın nurudur.

Hz. Muhammed, Hz. Ali hakkında şöyle buyurmuş:

“Ben ve Ali bir nurdanız. ” ⁽⁵⁾

Ezeli nurun aynı zamanda Hz. Ali'nin de nuru olduğuna işaret buyurulmuştur. Kuran'da bu nur ile ilgili şöyle bir ayet var:

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fener içindedir; o fener de sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek olan zeytin ağacından (çıkan yağından) tutuşturulur. Onun yağı, ona ateş değmese dahi ışık verir. Nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.” (Nur suresi: 35)

Bu ayetin tefsiri ve tevilinde, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatime, Hz. Hasan, Hz. Huseyn ve Ehli Beytin geri kalan imamaları Allah'ın nurunun temsili olarak gösterilmişlerdir. (6)

Allah'ın nuru, ayetteki temsil gibi birbirine bağlantılı ve alakalı olarak tecelli etmiştir.

Hz. Muhammed'in bir hadisinde Allah'ın nurunun Ehli Beyt ile olan bağlantısı şöyle açıklanmıştır:

“Ey Ali! Allah'ı ancak ben ve sen bildik. Beni de ancak Allah ve sen bildiniz. Seni de ancak Allah ve ben bildik!” (7)

Bu hadiste ona işaret edilen “bilmek”, elbette her müslümanın bildiği şahıs kavramı değildir. Burada gerçek ma'rifetten, ma'rifetullahtan söz edilmektedir. Nitekim bu nuru hakkıyla ancak Allah bilir. Bu nur görünen, başlangıcı, sonu ve sınırı olan zahiri nur değildir. Bu nur, ezeliyetin, tekliğin, zaman ve mekan tanımayan bilginin ve kudret'in manasıdır.

Hz. Ali bu hususla ilgili şöyle buyurmuştur:

“Beni ve hakkımı bilen her kimse Rabbini bilmiş olur!” (8)

Bu hadisteki “bilmek” Hz. Ali'yi her gören ve bilene mahsus değildir. Hz. Ali'nin hakkını bilen, hakikatıyla Hz. Ali'yi bilmiş olur. Hak meselesi ağır bir meseledir. Allah kendisini “Hak” olarak adlandırdığı gibi, insanoğlunun bunun haricinde bildiği hak meseleleri de vardır. İnsanoğlunun bildiği hak meselesi, akıl dengesi yerinde olan her insanın bildiği doğruluk değerleridir. Bu hak meselesini bilen insanların hepsi müslüman değildir. Dünya ve yaşam ile ilgili olan hak meselesini, Allah'ın varlığına inanmayan insanlarda biliyorlar.

Hz. Ali'nin hakkı, onun Hz. Muhammed tarafından vasiyet edilmiş bir imam (önder) olduğunu kabul etmekle de bitmez. Başkanlık (imamet) makamının Hz. Ali'nin hakkı olduğunu bilip, ona karşı savaşanlar da olmuştu. Hz. Ali'yi şahsen bilenler de çoktu. Hz. Ali'yi, hristiyan, yahudi ve Allah'a inanmayan insanlar da biliyorlardı. Hz. Ali'nin sözlerinde kast ettiği “bilen” kişi, marifet yoluyla Hz. Ali'yi bilen kişidir. Hz. Muhammed, ümmetinin kendisinden sonra Hz. Ali'ye tabi olmasını sağlama için, hakkın Hz. Ali ile olan bağlantısına şöyle işaret etti:

“Hak Ali ile beraberdir ve Ali de hak ile beraberdir. İkiisi asla birbirinden ayrılmazlar!” (9)

Hz. Ali'nin başkanlık (imamlık) hakkını her müslüman biliyordu.

Ehli Beyt imamaları bilmeyi ve tanımayı “marifet” olarak nitelemişlerdir, bu husus hakkında şöyle buyurdular:

“Bizimle Allah'ı bildiler !” (10)

Hz. Muhammed ve Ehli Beyti olmasaydı Allah nasıl bilinecekti ?!Onları bilmek ve kabul etmek, Allah'ı bilmek ve kabul etmektir. Bu, Allah'a şirk (ortak) koşmak değildir. Allah'ı, Allah'ın istediği gibi bilmektir. Aksi takdirde, şimdi müslümanların ve müslüman olmayanların da yaptıkları gibi, Allah'a , Allah'ın istediği gibi değil, insanların kendi

istedikleri doğrultuda inançlar oluşur. Bu konuda her peygamber kendi ümmetine Allah'ın varlığı ve marifeti hakkında beyan getirmişti. Hz. Muhammed te Allah'ın nurunu, yolunu, bilgisini Ehli Beyti ile belirtmişti.

Hz. Selman ve Hz. Ebu Zer, Hz. Ali'nin huzuruna gelip şöyle sormuşlardı:

“Ey müminlerin emiri! Nur makamındaki yerini sana sormaya geldik.”

Hz. Ali buyurdu ki:

“Dinleri üzere birleşmiş ve tutunmuş iki dost, hoşgeldiniz! Ömrümün hakkı için, dinini iyi ve doğru öğrenmek, erkek ve kadın bütün müminlerin üzerine vaciptir. Bir kişi benim nur makamındaki yerimi bilmezse, o kişinin imanı tamamlanmış olmaz. Beni nur makamındaki yerimle tanıyan her kimseyi Allah iman üzere sınamış ve İslam'ı anlaması için müyesser kılmış olur. Böylece bu kimseleri gözünü hakka doğru açmış ve bilmiş kılar. Benim bu nur makamındaki yerimi kabul etmekten geri duran her kimse, şüpheye düşmüş ve dininden geri dönmüş olur. Nur makamındaki yerimi anlamak, Allah'ı anlamaktır. Şanı yüce Allah'ı anlamak, beni nur makamında anlamaktır. Bu da ihlas üzere olan dinin ta kendisidir. Yüce Allah (Kuranda) şöyle dedi: Onlara ancak, Allah'a ihlas dini üzere kulluk etmeleri ve Ona ibadet edip zekat vermeleri emrolunmuştu. Sağlam ve dosdoğru olan din de budur. (Beyyine suresi: 5)

Onlara ancak Muhammed'in (S. M.) elçiliğine uymaları emrolundu. Kendisi ihlas ve müsamaha üzerine kurulan Muhammedi dindir. Ayette “ibadet” etmekten kast edilen ise benim velayetimi kabul etmek ve yerine getirmektir. Bunu yapan her kimse ibadeti hakkıyla eda etmiş olur. Benim velayetimi kabul etmek ve yerine getirmek zorun zordur. Bunu ancak Allah'a yakın olan bir Melek, elçi olarak gönderilen bir Peygamber veya kalbi iman ile Allah tarafından sınanmış bir mümin taşıyabilir. . . ”⁽¹¹⁾

Burada iki noktaya daha geniş bir şekilde değinmek istiyorum. Birincisi, “nur” meselesidir. Kuranda ve hadislerde nur ile ilgili çok sayıda bilgi vardır. Kurandaki nur ile ilgili ayetlere baktığımızda, nurun her şeyin var edilmesinde ve devamının sağlanmasında en önemli yeri ifade ettiğini anlayabiliriz.

Maide suresinin 15. ayetinde şöyle beyan edilmiş:

“Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi. ”

Bu ayette zikredilen nur hakkında üç açıklama mevcuttur. Şia'dan gelen beyanlarda, bu nurun Hz. Ali olduğu nakledilmiştir. ⁽¹¹⁾

Bu nurun Hz. Muhammed olduğunu aktaran “sünni” ve “şii” haberler çoktur. ⁽¹²⁾

Bu nurun Kuran'ın kendisi olduğunu “sünni” rivayetler daha çok aktarmaktadır. Şii kaynakların bazılarında da bu nurun Kuran'ın kendisi olduğuna beyan getirilmiştir.

Burada hangi haberin daha doğru olup olmadığına fazla değinmiyeceğim. Ama her iki tarafın düşünürleri, bu ayetteki nurdan Kuran'ın kast edilmesinin doğru olmayacağını delillerle ifade etmişlerdir. Nitekim kitap ve nur arasındaki en önemli fark, kitap susukundur ve nur ise hareketli ve görüntülüdür. Nuru (aydınlığı) olmayanların Kuran'ı anlamaları mümkün değildir. Nurdan, Hz. Muhammed, Hz. Ali veya Kuran kast edilmiş olunması esas olan meseleyi değiştirmez. Bu nurun Allah'ın nuru olması önem taşımaktadır. Esas meselemiz de budur. Kuranda, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Kuran'ın Allah'ın nuru olduklarını beyan eden ayetler vardır. Bu ayetlerin her birine yer verecek olursak, çok uzatmamız gerekecektir. Nur

suresinin 35. ayetinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin Allah'ın nuru olduklarını beyan etmiştim. Kuran'ın da Allah'ın nuru olduğunu beyan eden ayetlerden birini zikredecek olursak, Nisa suresinin 174. ayetini gösterebiliriz.

Tevrat ve İncil de Allah'ın nurudur: Maide suresinin 44. ayeti;Maide suresinin 46. ayeti ve Enam suresinin 91. ayeti, bu gerçeğe işaret etmektedir.

Bilgi ve doğruluk ta Allah'ın nuru olarak beyan edilmiş : Enam suresi, 122. ayet; Zumer suresi, 22. ayet ; Nur suresi, 40. ayet. . .

Çok sayıda mevcut olan ayetlerden, nurun Allah tarafından verildiği veya bu nurun Allah'ın kendisinin bizzat olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci noktada, “marifetullah” anlamında ilahi nurun bizzat tecellisine değinmek istiyorum. Kuran'da mevcut olan tecelli ile ilgili ayetlere yer vermeden önce, tecellinin ne olduğunu bize daha kolay bir şekilde aydınlatacak bir ayeti sunmak istiyorum.

A'raf suresinin 172. ayetinde şöyle bir beyan var:

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da, Evet (buna) şahit olduk dediler.”

Bu ayette iki önemli işaret mevcuttur. Birincisi, kıyamet gününe kadar gelecek insanların var edilip, kendi nefislerine karşı şahit tutulmaları. İkincisi ise, bu aşamada Allah'ın bütün insanlara görünmesi.

Allah görünür mü veya görülebilir mi?

Bu konuda müslümanların arasında çok değişik görüşler mevcuttur. Bütün bu görüşlere burada yer vermek istemiyorum. Konumuzun bir kitap haline dönüşmesinden çekinerek, bu görüşlere kısaca değinmek istiyorum.

Müslümanlarda, Allah'ın görünmesi veya görünmemesi hakkında iki ana görüş mevcuttur. Birinci görüş, Allah'ı görmenin veya Allah'ın görülmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar, Allah'ı görmekle ona sınır koyulduğunu ve böylece haddi ve sınırı, kısıtlı bir Allah'ın oluşturulduğunu söylüyorlar.

İkinci görüş ise, Allah'ın hesap gününde muhakkak görüleceğini, insanların dolunayı gökyüzünde gördükleri gibi Allah'ı göreceklerini savunuyorlar. Bu görüşü savunanlar, Hz. Muhammed'in bu hususla ilgili hadisini delil olarak göstermektedirler.

Burada iki görüşün arasında olan bir açılımı sunmak istiyorum. A'raf suresinin 172. ayeti, Allah'ın bütün Adem oğullarına göründüğünü apaçık bir şekilde beyan etmektedir. Aynı zamanda kıyamet gününe kadar Adem'in zürriyetinin bu gördüklerinden dolayı Allah tarafından sorulacağı beyanı da var. Nitekim buna şahit olmaları apaçık istenmektedir. Bu ayetin beyanına göre Allah, bütün insanoğluna görünecektir. Aksi takdirde, Allah'ın Adem'in zürriyetini kendisinin görüntüsüne şahit tutmasında bir anlam kalmaz. Allah'ın, Adem'in zürriyetini bellerden çıkartması, daha doğmamış insanları o zamanda var ettiğine işaretir. Allah kendisi, daha doğmadan önce var ettiği bu insanları şahit tutmuştur. Bu durumda her insan Allah'ın kim olduğunu şüphesiz olarak bilecektir. Aksi takdirde buna sonradan şahit tutulması ve sorgulanması adilane olmaz. Başlangıçta, sıfır noktasında Allah kendi zatının

görüntüsü için daha doğmamış insanları şahit tutmuştur. Bu şahitlik kıyamet gününe kadar sürecektir.

Bunun doğruluğunu A'raf suresinin 173. ayeti açıklamaktadır:

“Yahut, daha önce babalarımız Allah’a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Batıl işleyenlerin yüzünden bizi ortadan mı kaldıracaksın? dememeniz için (sizi şahit tuttuk)”

Bu ayette apaçık ifade edildiği gibi, Allah’a ortak koşmamaları için “kalı bela” olayı gerçekleşmişti. İnsanların Allah’a ortak koşacakları şeylerin görünen putlar veya görünen herhangi başka şeylerin olacaklarını yaratılışın ilk aşamasında Allah biliyordu. Allah, daha ilk aşamada görünmeye ve bilinmeye önem vermişti. Bu görünme her an ve daimi olarak insanlarla beraber olan bir görünme değildir. Bu görüntüler her peygamberle gizli ve aşikar olan görüntülerdi. Bu görüntülere ancak halis müminler inanmışlardı. Bu görüntüyü inkar edenler devamlı olarak çoğunluğu temsil etmekteydiler. Hz. Musa’nın toplumunda olduğu gibi, bu görünmeyi inkar edenler kabul edenlerden çok daha fazlaydı.

Hız. Ali, bu konuyla ilgili çok önemli bir beyan getirmiştir. Hız. Ali duasında şöyle buyurmuş:

“Ey zatına kendi zatı ile delil olan” (13)

Allah zatına kendi zatı ile delil olmuştur. Burada hiç bir elçi veya arada olan bir hicap sözkonusu değildir.

Hız. Muhammed de bir hadisinde şöyle buyurmuş:

“Allah’ı, Allah ile tanıyınız!” (14)

Allah’ı , Allah tarafından tanımak nasıl olabilir? Bu ancak, Allah’ın kendisini Allah olarak tanıtmaması ile olabilir. Bu anlamda Allah’ın kendisini sırf ayetleri ve mucizeleri ile peygamberleri vasıtası ile göstermiş olmasını kabul etmek yeterli olamaz. Peygamberler gösterdikleri mucizeler ve beyanlar ile Allah’ın zatına işaret etmişlerdi. Hız. İsa hakkında şöyle bir ayet var:

“Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, beni ve anamı Allah’tan başka iki ilah bilin, diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, Haşa! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. . .” (Maide suresi: 116. ayet)

Bu ayette hristiyanların Allah yerine Hız. İsa ve anası Hız. Meryem’e ilah dediklerine işaret edilmiştir. Hız. İsa’nın insanlara göstermiş olduğu ayetler, mucizeler, insanların onun hakkında ilah olduğuna kanaat getirmeye sebep olmuştu. Hız. İsa’nın ölüleri diriltmesi ve çeşitli hastalıkları insanlardan gidermesi, Allah’tan başka bir ilah (Hız. İsa) olduğu düşüncesini var eden en önemli sebeplerdendi. Hız. İsa’nın gösterdiği mucizeler, Allah’ın zatında tek ve eşi olmayan bir ilah olduğuna delil göstermeye yeterli olmamıştı. Hız. İsa ancak sözleri ile tek ilah olan Allah’a işaret etmişti. Bunu Maide suresinin 117. ayeti beyan etmektedir.

Allah’ın kendi zatına işaret etmesi önemlidir. Şüphenin ortadan kalkması için ilk “kalı bela” da (A’raf suresi: 172’de) bu görünme (tecelli) olmuştu. Hiç bir insanoğlunun, biz bundan habersizdik, diyebilme imkanına sahip olmaması için bu tecelli gerçekleşmişti.

Konunun daha iyi ve şeffaf olabilmesi için açıklama getirmek istiyorum. Tecillilerin, Allah’ın görünmesinin, Allah’ın istediği şekilde olduklarını bilmekte fayda vardır. Allah insanlara, ancak insanların algılayabileceği şekilde görünebilir. “Kalı bela” zamanındaki tecelli ve yeryüzünde gerçekleşen tecelliler arasında fark vardır. Kalı bela aleminde varlık şeffaftı (saydamdı). Nitekim ayette “onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı” ifadesi bunu

açıklamaktadır. Yani daha doğmamış insanları görüntü haline getirdi. Bu görüntüler etten ve kemikten değildi. Bu görüntüler ruh aleminin saydam varlıklarıydı. Cismi olmayan ama görebilen, işitebilen ve konuşabilen varlıklar. Bu şart altında tecelli gerçekleşmişti.

“Kalu bela” dan sonra, içinde yaşadığımız bu âlemdeki (yeryüzündeki) tecelliye değinen Kuran ayetleri de vardır. A’raf suresinin 143. ayetinde şöyle beyan getirilmiş:

“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tur’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca, Rabbim!Bana görün de bakayım sana! dedi. Rabbi : Sen beni kesin göremezsin, fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin! Demişti. Rabbi o dağa tecelli edince dağ, yerle bir oldu ve Musa bayılıp yere yığıldı. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.”

Bu ayette zikredilen olayı başka ayetlerin ışığı altında tetkik edersek, olayın gerçek yüzünü daha iyi anlama imkanına sahip oluruz. Bakara suresinin 55. ve 56. ayetinde şöyle açıklanmış:

“Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz.”

Bu olay bir ayette daha zikredilmiş, Nisa suresinin 153. ayetinde:

“. . . Onlar Musa’dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, bize Allah’ı apaçık göster, demişlerdi. . . ”

Kuran’ın ayetlerinin tefsirini nakleden kitaplarda bu olaya değinilmiş. Hz. Musa, Allah’ın emirlerini Allah’tan direkt alıyordu. Ümmetine bu emirlerin veya yasakların Allah tarafından ona söylendiğini anlatıyordu. Bu emirlerin Allah tarafından Hz. Musa’ya direkt verildiğine çoğunluk inanmamıştı. Hz. Musa bu şüpheyi gidermek üzere ümmetinden seçilen 70 kişilik bir heyetle Tur-i Sina’ya (Tur dağına) gitmişti. Dağın belirli bir yerine vardıklarında bir bulut Hz. Musa ve heyetin üzerine çöktü. Hz. Musa bu sisli durumda Allah ile konuştu. Hz. Musa’nın Allah ile olan konuşmasını secde de duyduyordu. Heyet bu duyduğu ile yetinmek istemedi. İlla Allah’ı apaçık bir şekilde görmek istediler. Allah, dağa tecelli ettiğinde heyetin hepsi yanıp öldüler. Hz. Musa tecellinin ağırlığından bayılıp yere yığılmıştı. Kendine geldiğinde heyetin toz toprak olduklarını görmüştü. Hz. Musa Allah’tan, bu ölen heyeti diriltmesini ister ve Allah bu isteği yerine getirir. Nitekim bu heyet geri kalan ümmete, Allah ile ilgili haberin şahitliğini yapacaktı. (15)Kuran’da bu kısım şöyle anlatılmış:

“Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce öldürürdün. İçimizde birtakım beyinsizlerin işledikleri günah yüzünden hepimizi öldürecek misin ? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Bu imtihanın ile dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın, bizi bağışla ve bize acı!Sen bağışlayanların en iyisisin!” (A’raf suresi, 155. ayet)

Bu ayette “birtakım beyinsizler” den bahsediliyor. Bu kişiler, Allah yerine putlara tapmayı isteyenlerdi. Bunu Kuran şöyle anlatıyor:

“Musa (Tur dağına) gittikten sonra kavmi, ziynet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini tanrı edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu tanrı edinerek zalim oldular.” (A’raf suresi: 148. ayet)

Başka ayetlerde şöyle açıklama getirilmiş:

“İsrailoğullarını denizden geçirdik , orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! Dediler. Musa: Grçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi.” (A’raf suresi: 138. ayet)

“Musa dedi ki: Allah sizi alemlere üstün kılmışken ben size Allah’tan başka bir tanrı mı arayayım?” (A’raf suresi. 140. ayet)

Bu olayların üzerine İsrailoğulları Hz. Musa ile konuşan Allah’ı görmek istediler. Bu inanmayan toplum Allah’ı Tur dağında görseydi ne olacaktı?

Kendi elleri ile yaptıkları bir puta tapıp onu kendilerine tanrı edinen bir toplum, şayet Allah’ı bir insan şeklinde görseydiler, bu gördüklerine karşı inançları nasıl olacaktı?

Hz. Musa’nın ayette belirtmiş olduğu gibi “bu beyinsizlere” Allah’ın görünmesi hiç bir şey getirmeyecekti. Tam tersine inkarları (küfre sapmaları) daha kuvvetli olacaktı. Bir insan şeklinde görünen Allah’ın, insanlar gibi zayıf ve sınırlı olduğunu kabul edeceklerdi. Veya daha kötüsü, Hz. Musa’nın onları, bu insan olarak görünen ortağı ile kandırdığını kabul edeceklerdi. Bu olaya benzeyen bir hadiseyi Hz. Muhammed te yaşamış. Hz. Muhammed Hz. Ali’yi övven ve yücelten sözler söylediğinde bazı kişiler bundan rahatsız oluyorlardı. Bu rahatsızlıklarını şöyle ifade ediyorlardı: “Durmadan Ali’yi o kadar yüceltiyor ki, bize: Rabbiniz budur, ona ibadet edin, demesi kaldı!”

Hz. Muhammed bu söylenenleri duyduğunda, toplumun içinde Hz. Ali’ye hitaben şöyle demişti:

“Ey Ali! Yarın sabah güneş doğmadan önce Baki’ de (Medinenin yanında) bulunan bir yüksekliğe çıkıp güneşle konuşacaksın!”

Hz. Muhammed bunu toplumun duyacağı bir şekilde söylemişti. Ertesi günün sabahında güneş görünmeden önce, beraberinde Ebu Bekr, Ömer, Ansardan ve Muhacirlerden bir topluluk olmak üzere Hz. Ali söylenen yere gitti. Hz. Ali yüksekliğin üstüne çıkıp güneşin görünmesini bekledi. Güneş görüldüğünde, Hz. Ali ona şöyle hitap etti:

“Ey Allah’a itaatkar olan yeni yarattığı, selam üzerine olsun!”

Bunun üzerine cevap olarak gökten (güneşten) ürkütücü ve çok kuvvetli bir ses geldi: “Ey ilk (her şeyden önce) olan! Ey son (her şeyden sonra kalıcı) olan! Ey zahir (görüntü) olan! Ey batin (gizli) olan! Ey her şeyi bilen (her şeyden haberdar olan) !”

Ebu Bekr, Ömer, Ansar ve Muhacir topluluğu bu sese dayanamıyarak baygın olarak yere yığıldılar. Saatler geçtikten sonra kendilerine geldiler. Hz. Ali’nin orada kalmadığını fark ettiklerinde hepsi beraber Hz. Muhammed’in huzuruna gittiler. Hz. Muhammed’in huzuruna vardıklarında dediler ki:

“Sen mi , Ali’nin bizim gibi insan olduğunu söylüyorsun ? Allah’ın Kuranda kendisi hakkında söylediklerini güneş Ali’ye söyledi!?” (Kurandaki ayete işaret ediliyor: O (Allah) ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir. Hadid suresi. 3. ayet)

Hz. Muhammed dedi ki:

“Güneşin Ali hakkında ne söylediğini duydunuz ?”

Dediler ki:

“Ey evvel olan, dediğini duyduk. ”

Hz. Muhammed dedi ki:

“Evet, doğruyu söyledi. Ali bana ilk iman edendir. ”

Dediler ki:

“Ey ahir olan, dediğini duyduk. ”

Hız. Muhammed dedi ki:

“Evet, doğruyu söyledi. Ali benimle en son ana kadar beraber kalacak kişidir. Kendisi cenazemi yıkayacak, kefenliyecek ve mezarıma indirecek kişidir. ”

Dediler ki:

“Ey zahir olan, dediğini duyduk. ”

Hız. Muhammed dedi ki:

“Doğruyu söyledi. Ali bütün ilmime zahir (vakıf) oldu. ”

Dediler ki:

“Ey batın olan, dediğini duyduk. ”

Hız. Muhammed dedi ki:

“Doğruyu söyledi. Ali bütün sırrımı bilendir. ”

Dediler ki:

“Ey her şeyi bilen, dediğini duyduk. ”

Hız. Muhammed dedi ki:

“Doğruyu söyledi. Ali helali, haramı, farz olanı, sünnet olanı ve bununla ilgili ne varsa hepsini bilendir. ”

Başka bir haberde ise :

“Ali’ye bin tane ilim kapısı öğrettim. Her kapıdan bin kapı daha açılır. Böylece her şeyi bilen oldu. ”

Bunları duyan topluluk: Muhammed, anlayamayacağımız sözlerle bizi karanlığa düşürdü, diyerek oradan ayrılırlar. ⁽¹⁶⁾

Bu olay Hız. Selman, Hız. Ebu Zer, Hız. Ammar ve Hız. Cabir ibin Abdullah el-Ansari tarafından değişik bir şekilde aktarılmış. Hız. Ali’nin nur makamındaki yerini, Hız. Selman ve Hız. Ebu Zer’in öğrenmek için Hız. Ali’ye gittiklerini aktaran haberi zikretmişim. Bu gibi halis müminlere Hız. Ali’nin hususiyetinde şüphe yoktu. Şüphesi olanlara ise Hız. Muhammed gereken cevabı vermişti. Burada olaya ve şahıslara bakış açısı çok önemlidir. Halis bir imana sahip olmayan insanlar, Hız. Musa’nın kavminde olduğu gibi, elleri ile yaptıkları putlara ibadet etmeyi doğru buluyorlardı. Bunlar öyle insanlardı ki, Hız. Musa’nın onlarca mucizesini gözleri ile görmüş ve yaşamış insanlardı. Bu kadar mucizelere inanmayan insanlara, Allah’ın bir insan şeklinde görünmesi, onları tatmin edemezdi. Allah’ın apaçık ayetlerini (mucizelerini) gördükten sonra inkar edenler, Allah’ı gördükten sonra hangi gerçeğe inanacaklardı?

Görünen ayetleri inkar eden bu insanlar, görünen Allah’ı inkar etmeyecekler miydi?

Hız. Musa’ya samimi (halis) olarak inananlar, Hız. Musa’nın Allah ile buluştuğuna şüphesiz bir şekilde inanmışlardı. Bu gibi insanlar her durumda inançlarına sadık kalan kişilerdi.

Hız. Muhammed’in sözlerini kabul eden halis inançlı kişiler, onun Hız. Ali’nin hakkında söylediklerini de kabul eden kişilerdi. Hız. Muhammed’in sözlerini kabul etmeyen, ona inananlar, Hız. Ali hakkında söylediği yücelikleri de kabul etmemişlerdi. Hız. Muhammed’e samimi (halis) olarak inanan kişiler, onun Hız. Ali hakkında buyurduğu ve gösterdiği yüceliklere de inanmışlardı. Bu gibi muhlis inançlı kişilere, inanmaları için, daha gösterilmesi gereken bir şey kalmamıştı. Gördüklerine ve duyduklarına şüphesiz ve sorgusuz inanmışlardı.

Kuranda Allah’ın görünmesi ve görüntüsü hakkında bilgi veren başka ayetler mevcuttur. Kıyamet suresi, 22. ve 23. ayetlerinde şöyle açıklanmış:

“Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”

Bunlar, Allah’ın onlardan razı olduğu kişilerdir. Bir de Allah’ın onlardan razı olmadığı kişiler hakkında şöyle bir ayet var:

“Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmıyacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.”
(Al-i ‘İmran suresi: 77. ayet)

Bu iki ayette bir yüzleşmenin olacağı hakkında açık bir ifade var. Bunun nasıl olacağı hakkında bir çok görüş yazılmıştır. Nasıl olacağı hakkında tartışmaya veya açıklamaya girmeye gerek görmüyorum. Bu konuda insanların ancak akıllarının algıladığı veya bildiği şekilde görüş sunduklarını kabul etmek gerekir. Aklimız, bilmediği veya öğrenmediği şeyleri bilemez. İnsanların bu görünme konusunda sınırlı bir düşünceye sahip oldukları aşikardır. Görünüp görünmemede Allah’a sınır konamaz. Bu gerçeğe dayanarak, bizim fazla açıklama vermemize gerek olmadığını düşünüyorum. Allah istediği şekilde ve istediği yerde bize kendini gösterebilir. Bunu kendisinin isteği doğrultusunda yapar. İnsanların buna sınır koyması mantıksız olduğu gibi, Allah’a karşı saygısızlıktır. İnsanı yaratan Allah, insana nasıl yakın olabileceğini bizden daha iyi bilir. Bu konuda kendimizi fazla zorlamamıza ve yormamıza gerek olmadığı gibi, bütün diyeceklerimizin de kendi aklimızın ürünü olduğunu unutmamakta fayda vardır. Allah istediği gibi varlığını tesbit etmiştir. Biz buna kendimizden bir kanun ve sınır koyamayız.

Aynı zamanda şunu ifade etmek istiyorum, Allah’ın varlığının tümünü bilmemizin mümkün olmadığı kesindir. Allah’ın varlığının tümünü bildiğimizi söylemek, kendi beynimizin öğrenme ve bilme sistemine muhalif olur. Beyini yaratan Allah’tır. Beynimiz, onu yaratan Allah’ı bütünüyle nasıl bilebilir?

Beynimiz ancak Allah’ın ona kendisini tanıttığı gibi bilebilir. Beynimizin bildiği ancak Allah’ın bildirmek ve öğretmek istediğinden ibaret olabilir. Bunun haricindeki bilgiler hayalidir.

Bu konuyu açmak istiyorum. İnsan, yaptığı her şeyin ve işin (eserinin) üzerindedir. Bilgisayarı yapan insandır. İnsanın bilgisayara verdiği (öğrettiği) bilgiler önemlidir. Bilgisayar, insan beyninin ne olduğunu bilemez. Nitekim bilgisayarı yapan insan beynidir. Bu bir misaldir.

Allah’ı, kendi beynimizin ürettiği bilgilerle sınırlamak veya tanıtmak doğru olamaz. Allah, insan düşüncesinin üzerinde olan bir sistemin sahibidir. İnsanlar öğrendikleri bilgiler ile bilgi sahibi olurlar. Geçmişte olan bilgiler bizim en kesin bildiğimiz bilgilerdir. Gelecek zamanda insan beyninde olacak gelişmeleri, imkanları ve bilgileri, insanların şimdiden bilebilmesi mümkün değildir. Bunu zaman bize gösterecektir. İşte bu zaman mefhumunun Allah’ın zatında bir şey ifade etmediğini kabul ettiğimizde, geleceğin, gelişmenin ve bilginin gelecekte ne olacağını bilmenin Allah için kolay olduğunu da anlıyabiliriz. En önemlisi bilgidir. Allah, en üst bilgiye (kudrete, güce, enerjiye) sahiptir. Allah, bu beşeri sisteminin çok üstünde olan bir bilgi sisteminin sahibidir. Allah’ın sisteminde bilgi hakimdir ve zaman bu bilginin hakimiyeti altındadır. İnsanlarda ise durum tersinedir. Bilgimiz zamanın hakimiyeti altındadır. Zaman geçtikçe daha bilgiye sahip oluyoruz. Şimdi sahip olduğumuz bilgiler ise geçmişte var olan ve bizimle beraber gelen değerlerin bilgileridir. Atom ve hücre bilimi daha yeni bir zaman aşamasının ürünüdür. Halbuki atomlar ve hücreler dünyanın ilk var olduğu zamandan beri mevcuttular. İlahi bilgi insan bilgisinden bu noktada ayrılmaktadır. Allah her şeyi bilen olduğu gibi kendisi bilginin kaynağıdır. Bizim içinde yaşadığımız sistemi, atom ve hücre ile

var eden Allah'tır. Allah, esas olan bütün değerlerin bilgilerini bu beşeri sitemin içine yerleştirmiştir. Başlangıçtan beri, bu sistemin içinde mevcut olan değerlerin bilgisi ile insanların nereye kadar varabilecekleri de Allah'ın bilgisindedir. Allah'ın yaptığını ve önceden bildiğini, biz insanlar zaman içinde öğreniyor ve biliyoruz. Bizim bildiklerimiz, Allah'ın bize önceden bu sisteme yerleştirdiği değerlerin bilgileridir.

Allah bütün bu bilgileri bize verdiği halde kendisinin zâtı hakkında neden bilgi vermemiş olsun?

Yaratılışın bilgisini sistemin esas değerlerinde kılan ve bize öğreten Allah, bu yaratılışı gerçekleştiren yaratıcı (Allah) hakkında da bilgi vermiştir.

Kuranda düşünmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için “düşünün” emri bir çok ayette ifade edilmiştir. Kuran'ı okuyanların düşünmesi gerektiğini ayetler vurguladığı halde, bu hususta çok az insanın bunu yaptığını da ifade eden Kuran'ın kendisidir.

Kuranda Allah'ın görünme hakkında bilgi vermiş olduğu ayetlere geçmeden önce, Allah'ın görüntü ile sınırlı olduğunu veya olması gerektiğini savunanlarla aynı görüşte olmadığını ifade etmek istiyorum. Allah istediği yerde ve istediği şekilde görünür. Bu görüntü insan aklının algılayabileceği görüntüdür. Görüneni aklımız ile sınırlamamız kendi düşüncemizin ürünüdür. Görüneni kendi aklımızın sınırlı imkanları ile değil, onu kendisinin kudreti, bilgisi ve yüceliği ile kabul etmemiz daha doğru olur. Aklımızın bilgisi üzerinde olan bir varlığı, aklımızın sınırları ile hapsedmemiz doğru olamaz. Gördüğümüze sınırlar çizip içinde hapsedmeyelim. O gördüğümüzü esas varlığının yüceliği ve genişliği ile düşünelim, bilelim ve kabul edelim.

Bakara suresi, 174. ayet:

“ . . . kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. . . ”

Bu ayette bir yüzleşme sözkonusudur. Konuşmak karşılıklı sohbet etmektir.

Al-i İmran suresi, 101. ayet:

“Size Allah'ın ayetleri okunurken, üstelik Allah'ın elçisi de aranızda iken nasıl inkara saparsınız? Her kim Allah'a sınıksız tutunursa (yapışır) kesinlikle doğru yola iletilmiştir. ”

Hac suresi, 78. ayet:

“ . . . Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin mevlanızdır. . . ”

Bu iki ayette vasıtasız olarak Allah'a sınıksız tutunulması ve sarılınması ifade ediliyor.

Meryem suresi, 17. ayet:

“Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü.”

Allah'ın ruhu olan bu şahıs insan kılığında görünüyor. Hz. Meryem'e daha yakın olabilmek için insan kılığına girmesi elbette en mantıklısıdır. Bu ayette belirtildiği gibi, Allah istediğini insan kılığına sokup görünmesini sağlıyor. Bu görünen varlık, sadece gözün algılayabilmesi için insan suretine bürünen yüce, sınırı ve sonu olmayan varlıktır. Görüntünün sahibi olan Allah, kudretini, yüceliğini ve sınırsızlığını bu görüntü ile kaybetmez. Güneş misalinde açıkladığım gibi, güneşi her görme duygusuna sahip olan görmektir. Aynı zamanda güneşin

esas kaynağına yaklaşmak insanın ölümünü getirir. Gereken mesafe tutulmasa dünyanın üzerinde veya dünyadan hiç bir eser kalmazdı. Güneş aynı güneştir. Allah'ın görüntüleri de insanların tahammül edebileceği ve anlayabileceği şekildedir. Allah'ın sınırlanması için değil, insanların bu görüntüye karşı sınırlı bir varlık oldukları içindir.

Ta-Ha suresi, 17-21. ayetleri:

“Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim sopamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davarlarımı yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır. Allah: Yere at onu ey Musa! Dedi. Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan olmuş. Allah buyurdu: Al onu! Korkma! Biz onu şimdi ilk halinde sopa olduğu gibi geri çevireceğiz. ” (Bu olay , Neml suresinin 10. ayetinde ve Kasas suresinin 31. ayetinde de zikredilmiştir.)

Hız. Musa'nın elinde bulundurduğu sopası Allah'ın isteği üzerine bir canlı hayvana dönüştürülmüş. Bu olayı şimdiki bilimsel bilgilerimiz ile açıklamamız mümkün değildir. Bu olayda sadece kendi aklımızın bilgilerini kullanırsak işin içinden çıkamayız. Aynı mesele Allah'ın görünüp görünmemesi konusunda da geçerlidir. Aklımızın çözemediği bir şeyi hemen inkar etmemiz doğru olmaz.

Hız. Musa'nın elindeki sopasının olayı, yalnız Tur dağında gerçekleşmemiştir. Aynı olay Firavn'un huzurunda da gerçekleşmiştir. Bu olay bir kaç yerde zikredilmiştir; A'raf suresinin 106. ayetinden 118. ayetine kadar; Ta-Ha suresinin 64. ayetinden 69. ayetine kadar; Şuara suresinin 32. ve 45. ayetlerinde.

Firavn'un Hız. Musa'ya karşı çıkardığı sihirbazlarının yere attıkları ipler ve sopalar da yılan olarak görünmüştü. Hız. Musa'nın sopasından yılan dönüşen varlık ise sihirbazların yere attıkları ipleri ve sopaları yutup ortadan kaldırmıştı. Allah, sihirbazların sadece bir görüntü ile orada bulunanları aldattıklarını ayetlerde ifade etmiş. Sihirbazların yaptıklarının bir büyücü sihiri olduğuna işaret edilmiş (Ta-Ha suresi: 69. ayet). Hız. Musa'nın gösterdiği mucizenin ise gerçek olduğuna işaret edilmiş. Cansız bir sopayı canlı bir hayvana dönüştüren ve bir daha canlı olan varlığı cansız bir sopaya dönüştüren Allah, zatında bir değişiklik ve sınırlama olmadan insanlara görünemez mi?

Bu görüntü zayıflık ve sınırlılığın ifadesi değildi. Bu görüntü, zayıf ve sınırlı olan insanın idrak yolu ile kabullenmesini sağlayacak bir görüntüden başka bir şey değildi. Bu görüntü görünenin aslını değiştirmez. Görünen ve onu gören arasında aklımızın kabul edebileceği (önceden bildiği) değerler olmazsa, görünenin anlaşılması ve daha önemlisi kabul edilmesi mümkün olamazdı. Başka gezegenlerden veya sistemlerden, insan şeklinde olmayan varlıkların insanlara görünmesi, korku ve dehşetten başka bir şey getiremez. İnsanların bilmediklerine karşı korkulu, şüpheli ve cehaletli bir tutum sergiledikleri bilinen bir gerçektir. Tertemiz ve iman ile dolu olan Hız. Meryem'e İlahi iradeyi anlatmak için bu görüntü var edildi. Aynı görüntüler başka yerlerde ve başka şekilde insanlara İlahi iradeyi anlatmış ve göstermişlerdi. Allah isteseydi ruhunu bir insan şeklinde Hız. Meryem'e göstereceğine, gayibten ona hitap edebilirdi. Ama bu görüntü, İlahi iradenin şüphesiz bir şekilde kabul edilmesi, bilinmesi ve tahakkuk etmesi için önemliydi.

Zuhruf suresi 84. ayet:

“Gökteki İlah da, yerdeki İlah da O'dur. ”

Gökte ve yerde iki İlah bulunmadığına göre, yerde olan İlah gökte de aynı zamanda bulunan ve yerinden hareket etmeyen İlah'tır. Bu ayet, Allah'ın nerede görünürse görünsün her yerde ve aynı zamanda hazır olduğuna dair en büyük kanıttır.

Fikrimizi genişletmek için bir örnek vermek istiyorum. Hz. Musa'nın Tur dağında Allah ile direkt konuştuğunu ayetler ifade etmektedir. Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğunu beyan eden ayetler şunlardır:

Bakara suresi, 51. ayet; Nisa suresi, 164. ayet; A'raf suresi, 142. -143. ayet; Ta-Ha suresi, 11-47. ayetine kadar; Neml suresi, 8. -12. ayetine kadar; Kasas suresi, 30. -35. ayetine kadar ve 46. ayet; Nazi'ât suresi, 16. ve 17. ayet.

Hz. Musa'nı Tur dağında 40 gece Allah'ın huzurunda kaldığını beyan eden iki ayet var, Bakara suresinin 51. ayeti ve A'raf suresinin 142. ayeti.

Örnek olarak, Nisa suresinin 164. ayetinin metninden verelim:

“Allah Musa ile gerçekten konuştu.”

Allah nasıl konuşabilir?

Allah Tur-i Sina'da Hz. Musa ile konuşurken geri kalan bütün varlıklarla olan ilişkisi, iradesi, idaresi, bilgisi, hidayeti ve ve. . . nasıl yerinde kalabilmişti?

Bu sorulara cevap verebilmek için ilk önce Allah'ın görülüp görülemeyeceği sınırlamasını iyice düşünmek gerekir. Nitekim insanlar Allah'ın görünemeyeceğini savunurken, Allah'ın görüntüsü ile sınırlandırılmasından çekinmektedirler. Halbuki belirli bir yerde, Tur dağında 40 gece konuşan Allah'tı. Eğer Allah'ın görünmesiyle, görüntüsünün onu sınırlı kılacağı görüşünü savunuyorsak aynı zamanda 40 gece bir yerde konuşmasının da ona sınırlılık getirdiğini kabul etmek gerekirdi. İki durumda da görüşler bu şekilde doğru değildir. Allah kendisini gösterirse veya konuşursa sınırlılık içine girmez. İnsanlar şimdi binlerce kilometre uzaklıkta olan insanları duyabiliyor ve görebiliyordur. Ne duyanlar ve görenler ne de duyulanlar ve görünenler aradaki mesafeyi cismen katediyor. Duyduklarımız ve gördüklerimiz, dalgaların iki alet tarafından algılanmasından başka bir şey değildir. İnsanlar bu sesleri ve görüntüleri, yaptıkları aletler ile algılayabiliyorsa, bütün bu aletleri yapabilmemizi sağlayan ve temel bilgilerin sistemini oluşturan Allah, neden görünemez ve konuşamaz olsun?

Bazı insanlar halen Allah'ın aletlerinden (ayetlerinden) habersiz kalmışlardır.

Mutaffifin suresi, 15. ayet:

“Hayır!Onlar şüphesiz o gün Rablerinden bir perdeyle mahrum kalmışlardır.”

Buradaki mahrumiyetin, yüzleşme mahrumiyeti olduğu kesindir. Bu mahrumiyet Allah'ın nimeti ve lufu olsaydı, bir hicapın (perdenin) aralarında olmasına veya zikredilmesine gerek kalmazdı. Nimetin ve lufun en alası Allah ile buluşmaktır. Bu buluşmayı isteyen Allah'tır. Nitekim ayette “o gün” e işareten “kalu bela” gününde bir daha buluşmak üzere ahit alınmıştı. Başlangıçtaki buluşma ve hesaplaşma günündeki buluşma kast edilmiş. Bu dünyada Rabbini bilmeyen ve inkar eden, hesap gününde de Rabbini görmeyecektir.

Marifetullah sırdır. Bu sırrı ancak Allah'ın elçi gönderdiği peygamberler, Allah'a yakın olan melekler veya Allah'ın kalplerini iman ile sınamış olduğu müminler tahammül edebilir.

Allah'ı kendilerinden o kadar uzak sananlar, Allah'ın kendilerine ne kadar yakın olduğunu bildiklerinde bunu kabullenecek bir güce sahip olamazlar. Zülmü ve insana hiç yakışmayan işleri yapan insanlar, Allah'ın onlara ne kadar yakın olduğunu bilseydiler bu kötülükleri yapmazlardı. Bu insanlar Allah'ı unutan insanlardır.

Allah'ın insanlarla bir ilgisi olmadığını sananlar, Allah'ın onların arasında olduğunu kabul edemezler. Allah her şeyi bilmek için bir aracıya (meleklerle) muhtaç değildir. Allah'ın bildiği (gördüğü), bizzat kendisinin bildiğidir (gördüğüdür).

Allah'ın hiç bir şekil veya bir şey olarak görünmez olduğunu sananlar, Allah'ın insan suretinde görünmesini asla anlayamazlar. Bu görüntünün, bize olan sevgisinin ve yakınlığının görüntüsü olduğunu düşünemedikleri içindir.

Bu görüntü lahutun insan suretine bürünen yüceliği, kudreti, genişliği, sınırsızlığı ve rahmetidir.

Bu, şirk değildir. Bu, yakınlığın ve sevginin işidir. İnsanı insan yapan, Allah'a olan bu yakınlık ve sevgidir.

Bilinmeyene tapmam, bilinmeyeni bilmem. Onu, kendisini bana gösterdiği gibi bilirim. Görmediğime inanmam, bir kere gördüğümü de unutmam, inkar etmem. Güneşin batışı güneşin yokluğu demek değildir. Görünmüştü ve şimdi ise gözümüzden mahcuptur. "Kalu bela" da gördüğüm Rabbimdir. Nerede ve nasıl görünse kendisi Rabbimdir.

Bu zamanda gözümüzden mahcup olsa da yine kendisi ondan hiç şüphe etmediğim Rabbimdir. Yalnızca Kendisine kulluk ederim. Kendisi tek, eşsiz, doğmamış ve doğurmamış, zaman tanımaz ve zamanın üzerinde olan İlah'tır.

Enis Emir

Almanya/Augsburg

19. 10. 2007

KAYNAKÇA

(1)

- Fahrurddi el-Razi Ebu Muhammed , vefatı: 606 hicri.

"Tefsir'ul-Kebir" c: 28, s: 200

- Ebul-Su'ud Muhammed bin Muhammed, vefatı: 898 hicri.

"Tefsir" c: 2, s: 130 ve c: 8, s: 145

- Şihabuddin Mahmud el-Alusi el-Bağdadi, hicri 13. yüzyılında yaşamış.

"Tefsir ruh el-ma'aani" c: 1, s: 46/ c: 3, s: 141/ c: 17, s: 121/ c: 27, s: 21 ve 26/ c: 29, s: 116 ve 152

- Ali bin Sultan Muhammed el-Herevi el-Kaari, hicri 12. yüzyılda yaşamış.

"Mirkaat el-Mefaatiyh" c: 1, s: 249/ c: 10, s: 365, 404, 500

"El-Reddu 'ala el-kailin bivahdet. . ." c: 1, s: 20, 68

- İsmail bin Muhammed el-'Acluni, vefatı: 1162 hicri.

" Keşfu el-Haf'a" c: 2, s: 173

- Takiyyuddin Ali Abdulkafi Ebi Hasen el-Subkiy, 9. hicri yüzyılında yaşamış.

"Fetava el-Subki" c: 2, s: 482

- Ali bin Muhammed Ebul-Hasen el-Âmediy, vefatı: 631 hicri.
“El-İhkâm el-Âmediy” c: 1, s: 31
- Ali bin Ebiy Ali bin Muhammed bin Sâlim, doğumu: 551 hicri.
“Ġâyet’ul-Merâm” c: 1, s: 230
- Takiyyuddin Ahmed bin Abdusselâm bin Teymiye, doğumu: 661 hicri.
“Der-a el-Ta’ârud” c: 8, s: 507
- Ali bin Muhammed bin Ali el-Curcâniy, vefatı: 604 hicri.
“El-Te’riyfât” c: 1, s: 218 ve 568
- Kadı ‘Abdulnebiy bin ‘Abdulresul el-Nukriy, 12. hicri yüzyılında yaşamış.
“Destur el-‘Ulemâ” c: 3, s: 38
- Muhyiddin ibin el-‘Arabi,
“Tefsir” c: 2, s: 123
- “Futuhât el-Mekkiy” c: 2, s: 112, 232, 310, 322, 331, 399/ c: 3, s: 267/ c: 4, s: 428
- ‘İzzuddin ‘Abdulhamiyd bin Hibetullah bin Ebil-Hadid, vefatı: 655 hicri.
“Şerh Nehc’ul-Belâğa” c: 5, s: 163
- Ali bin Huseyn el-Kerkiy, vefatı: 940 hicri.
“Risale” c: 3, s: 159, 162
- Muhammed Salih Mâzenderaniy, vefatı: 1081 hicri.
“Şerh el-Kâfi” c: 1, s: 24, 92
- Molla Hadi Sebzavâriy, doğumu: 1212 hicri.
“Şerh Esmâ’ul-Husna” c: 1, s: 37, 64
- Seyyid Mustafa el-Humeyni (Ayetullâh)
“Tefsir el-Kurân” c: 4, s: 386/ c: 5, s: 198
- Nâsir Mukârem el-Şiyrâziy
“El-Emsâlu fi tefsir kitebillâh el-munzel” c: 17, s: 140
- Muhammed Huseyn el-Ġaraviy el-İsfahani
“Nihâyetu el-dirâye fi şerhi el-Kifâye” c: 2, s: 392
- Seyyid Muhammed Sadık el-Ruhâniy
“Zubdetu el-Usûl” c: 1, s: 55
- Hafız Radiyuddin Receb bin Muhammed el-Hilli el-Bursiy, 8. hicri yüzyılında yaşamıştı.
“Meşâriku envârul yakin” s: 39
- Sadruddin Muhammed el-Şiyrâziy
“El-Hikmetu el-Muta’âliye” c: 7, s: 285/ c: 8, s: 301
- Muhammed Bakir el-Mecliysi, 10. hicri yüzyılında vefat etti.
“Bihar’ul-Envâr” c: 84, s: 199, 344
- ...

(2)

- Kadı ‘Abdulaziyz bin Burrac el-Trabulusiy, doğumu: 400 hicri.
“Cevâhir el-Fıkh” s: 248
- Behaiddin Muhammed bin Huseyn el-‘Amili şeyh el-Behai
“Miftah’ul-Feleh” s: 29
- Seyyid Bedruddin bin Ahmed bin İdris el-‘Amili, 11. hicri yüzyılında yaşamış.
“Haşiyet’ul-Kâfi” s: 259, 312
- Muhammed Saleh Mazenderâni
“Şerh usul el-Kâfi” c: 7, s: 165
- Muşiyruddin Ebi ‘Abdillâh Muhammed bin Ali bin Şehrâşûb, vefatı: 588 hicri.
“Menâkib Âl Ebi Tâlib” c: 1, s: 184
- Muhammed Bakir el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envâr” c: 16, s: 402/ c: 18, s: 278/ c: 65, s: 27/ c: 98, s: 156
- Muhammed bin Abdullah Hakim el-Nişaburi, vefatı: 405 hicri.

“El-Mustedrek ‘ala el-Sahihayn” c: 2, s: 609
- Abdullah bin Muhammed bin Ebi Şeybe Ebu Bekr, vefatı: 235 hicri.
“El-Musannaf” c: 8, s: 438
- Suleymân bin Ahmed el-Tabarâni, vefatı: 360 hicri.
“Mu’cem el-Kebir” c: 20, s: 353
- Yusuf bin Abdullah bin ‘Abdelberr, vefatı: 463 hicri.
“El-İstiy’âb” c: 4, s: 1488
- Celaleddin el-Suyuti, vefatı: 911 hicri.
“Cami’ul-Sağiyer” c: 2, s: 296
“Durrel-Mensur” c: 5, s: 184
- Muhammed bin Sa’d, vefatı: 230 hicri.
“Tabakât el-Kubra” c: 1, s: 148/ c: 7, s: 59-60
- Muhammed bin İsmail el-Buhari, vefatı: 256 hicri.
“Tarih’ul-Kebir” c: 7, s: 374
Bu hadisi 44 muteber alim kitaplarında zikretmişlerdir.

(3) ve (4)

- İbin Ebi Cumhur el-Ahsai
“Uvali el-La-âli” c: 4, s: 99
- Mirdamad Muhammed Bakır el-Huseyni el-Esterabâdi
“Revâşih el-Semaviye” s: 64
- Muhammed Bakır el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envâr” c: 1, s: 97, 105/c: 15, s: 24/ c: 25, s: 22/ c: 54, s: 170
- Muhyiddin el-‘Arabi
“Tefsir” c: 1, s: 418/ c: 2, s: 144
- Nuruddin Ali bin İbrahim el-Halabi
“Siret el-Nebeviyye” c: 1, s: 24
- Seyyid Bul-Kâsem el-Musavi el-Hui (Ayetullâh)
“El-Beyân fi tefsir el-Kurân” s: 515
- Muhammed Bakır el-Kacuriy
“Hasais el-Fatimiyye” c: 1, s: 317-319
- Receb el-Bursi
“Meşşariku envâr el-yakin” s: 41-42,57,95,184,342

(5)

- Muhammed bin Ali bin Babaveyh el-Kummi, şeyh Saduk, vefatı: 381 hicri.
“El-Âmâl” s: 307
“El-Hisâl” s: 31
“İlel el-Şerai” c: 1, s: 135
“Uyun ahbar el-Rida” c: 1, s: 63
“Ma’anî el-Ahbar” s: 56
- Ebi Kâsem Ali bin Muhammed bin Ali el-Razi el-Kummi, hicretin 4. yüzyılında yaşamış.
“Kifâyet el-Eser” s: 71, 111
- El-Fettâl El-Nişaburi
“Ravdat’ul-Va’iziyn” s: 77, 129
- Huseyn bin Hamdan el-Hasiybi, vefatı: 334 hicri.
“Hidayet’ul-Kubra” s: 100
- Kadı Nu’mân el-Mağribi, vefatı: 363 hicri.
“Şerh el-Ahbar” c: 1, s: 22
- Muhammed bin İbrahim el-Nu’mani, vefatı: 360 hicri.
“Kitab’ul-Ğaybe” s: 95

- Ahmed bin ‘Ayyaş el-Cevahiri, vefatı: 401 hicri.
“Muktadab el-Eser” s: 24
- Muhammed bin Ahmed bin Şâzân el-Kummi, 4. -5. yüzyılda hicri yaşamış.
“Mi-etu Menkibe” s: 6
- Muhammed bin Ali Ebil-Feth el-Kerraciki, vefatı: 449 hicri.
“Kenz’ul-Fevaid” s: 208
- Muhammed bin Ali bin Şehrâşûb
“Menakib Âl Ebi Tâlib” c: 1, s: 27/ c: 3, s: 61
- Yahya bin Hasan bin Batrik el-Hilli el-Esedi, vefatı: 600 hicri.
“El-‘Umdatü” s: 69
- Ali bin İbrahim el-Kummi, 3. -4. hicri yüzyılında yaşamış.
“Tefsir” c: 1, s: 18
- Seyyid Radituddin Ali bin Tavûs el-Hilli, vefatı: 664 hicri.
“El-Yakiyn” s: 486
- “Sa’d el-Su’ûd” s: 73
- Alusi
“Tefsir” c: 6, s: 186
- ...

(6)

- Şeyh el-Saduk
“El-Tevhid” s: 157
- Ali bin İbrahim el-Kummi
“Tefsir” c: 2, s: 103
- Furat bin İbrahim el-Kufî
“Tefsir” s: 282
- Muhammed Salih Mezendereni
“Şerh usul el-Kafi” c: 5, s: 18
- Refi’uddin Muhammed bin Haydar
“El-Hâşiyetu ala usul el-Kafi” s: 583

(7)

- Hasan bin Suleyman el-Hilli, 9. hicri yüzyılında yaşamış.
“Muhtasar Basair’ul-Derecât” s: 125
- “Muhtadar” s: 78, 285
- Suleym ibin Kays el-Hilâli, vefatı 76 hicri, Hz. Ali’nin eshabından.
“Kitabu Suleym” s: 378
- Seyyid Haşim el-Bahrani
“Mediyne’tul-Me’âciz” c: 2, s: 439
- Muhammed Bakır el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envar” c: 22, s: 149
- Şerefuddin el-Huseyni
“Tevil el-Âyât” c: 1, s: 139, 221
- Lutfullah el-Sâfi
“Mecmu’atu el-Resail” c: 2, s: 15
- Hafız Receb el-Bursi
“Meşarık envar el-yakin” s: 173
- Mirza Muhammed Takiy el-İsfahani
“Mikyâl el-Mekârim” c: 1, s: 369

- İbin Şehrâşûb
“Menâkib Âl Ebi Tâlib” c: 3, s: 267

(8)

- Şeyh el-Saduk
“El Tevhid” s: 165
“Ma’âni el-Ahbâr” s: 18
- Muhammed bin Nu’mân el-‘Akberi şeyh el-Mufid, vefatı: 413 hicri.
“El-İhtisâs” s: 248
- Muhammed Bakır el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envâr” c: 4, s: 9/ c: 24, s: 199/ c: 26, s: 258/ c: 39, s: 339
- Seyyid Ni’metullah el-Cezairi
“Nur el-Berahiyn” c: 1, s: 415
- Seyyid Haşim el-Bahrani
“Ğayet’ul-Merâm” c: 3, s: 71/ c: 4, s: 8, 11
- Seyyid Ali el-Bahbahâni
“Misbah’ul-Hidâye fi isbât el-Vilâye” s: 282

(9)

- Şeyh Mufid
“Mesâil el-Sâğâniy” s: 109
“Evail el-Makalât” s: 287
- Muhammed bin Ya’kub bin İshak el-Kuleyni, vefatı: 328 hicri.
“El-Kâfi” c: 1, s: 294
- Şeyh Saduk
“El-Hisâl” s: 559
- Ebi Kâsem Ali bin Muhammed el-Kummi, 4. hicri yüzyılında yaşamış.
“Kifayet’ul-Eser” s: 181
- Kadı Nu’mân el-Mağribi
“Şerh’ul-Ahbar” c: 2, s: 525
- Ali bin Ebi Bekr el-Heysemi, vefatı: 807 hicri.
“Mecma’ul-Zevâid” c: 7, s: 235
- Fahrüddin el-Râzi
“Tefsir’ul-Kebir” c: 1, s: 205
- Muhammed bin Muhammed Ebi Hâmid el-Ğazâli
“El-Mustasfa fi ‘ilm el-Usul” s: 17
- İbin ‘Ukde Ebul-‘Abbas el-Kufi
“El-Velâye” s: 175
- Muhammed bin İsa Ebu İsa el-Termizi, vefatı: 279 hicri.
“Sahih” c: 2, s: 297
- Hakim el-Nişâburi
“El-Mustedrek” c: 3, s: 119, 124
- Ahmed bin Ali Ebu Bekr el-Hatib el-Bağdâdi, vefatı: 463 hicri.
“Tarih Bağdâd” c: 14, s: 321

(10)

- Ebi Kasem Ali bin Muhammed el-Huzaz el-Kummi, 4. hicri yüzyılında yaşamış.
“Kifâyet’ul-Eser” s: 158
- Huseyn bin Hamdan el-Hasiybi, vefatı: 334 hicri.

“Hidâyet’ul-Kubra” s: 23

- Ebul-Feth Muhammed bin Ali el-Karacikiy, vefatı: 449 hicri.

“Kenz’ul-Fevâid” s: 151

- Muhammed Bakır el-Mecliysi

“Bihar’ul-Envâr” c: 5, s: 312/c: 23, s: 93/c: 24, s: 11-12/c: 26, s: 1, 35/c: 36, s: 337

- Ebi Hamza Sabit bin Dinar el-Sumali, vefatı: 148 hicri. İmam-ı Ali Zeynulabidin, imam-ı Muhammed el-Bakır, imam-ı Ca’far el-Sadık ve imam-ı Musa el-Kazım’ın eshabındandı.

“Tefsir” s: 194

- Molla Hadi Sebzevâri

“Şerh Esmail-Husna” c: 2, s: 31

(11)

- Muhammed Bakır el-Mecliysi

“Bihar’ul-Envâr” c: 26, s: 1-2

- Molla Hadi Sebzevari

“Şerh Esmail-Husna” c: 1, s: 232/c: 2, s: 31

- Muhammed Huseyn el-Ğarâviy el-İsfahani

“Nihâyetu el-dirâye” c: 2, s: 389

- Receb el-Bursi

“Meşariku envar el-yakin” s: 255

- Ali Yezdi el-Hairi

“İlzâ el-Nâsib” c: 1, s: 32

(12)

- Ali bin İbrahim el-Kummi, vefatı: 329 hicri.

“Tefsir” c: 1, s: 164

- Muhammed Bakır el-Mecliysi

“Bihar’ul-Envar” c: 9, s: 197

- Muhammed bin Hasan el-Tusi, vefatı: 385 hicri.

“El-Tibyân” c: 3, s: 475

(13)

- Ebu Ca’far Muhammed bin Cerir el-Tabari, vefatı: 310 hicri.

“Cami’ul-Beyân” c: 6, s: 219-220

- Ahmed bin Muhammed Ebu İshak, vefatı: 427 hicri.

“El-Keşfu vel-Beyân” c: 2, s: 365

- Hafizuddin el-Nesefi, vefatı: 701-710 arası hicri.

“Tefsir” c: 1, s: 275

- Muhammed bin ‘Umar Fahrudin el-Razi, vefatı: 606 hicri.

“Tefsir’ul-Kebir” c: 2, s: 17/c: 11, s: 189/c: 22, s: 40

(14)

- Muhammed Bakır el-Mecliysi

“Bihar’ul-Envar” c: 84, s: 339/c: 91, s: 243, 249

- Molla Hadi Sebzevari

“Şerh Esmail-Husna” c: 1, s: 5/c: 2, s: 6, 23

- Nâser Mukarem el-Şiyrâzi

“El Emsâl fi tefsir kitabillah el-munzel” c: 15, s: 453

- Seyyid Muhammed Hasan el-Murtadaviy (Aytullah)

“Cevahir el-Usuliye” c: 1, s: 185-186

- Seyyid Muhammed Sadık el-Ruhaniy
“Zubdet’ul-Usul” c: 1, s: 55
- Seyyid Ebil-Kasem el-Musavi el-Huî
“Misbah’ul-Fikâha” c: 1, s: 212

(15)

- Muhammed bin Ali bin Babaveyh el-Kummi şeyh Saduk, vefatı: 381 hicri.
“El-Hidâye” s: 16
“El-Tevhid” s: 286, 288
- Muhammed bin Yakub Ebu İshak el-Kuleyni, vefatı: 328 hicri.
“El-Kâfi” c: 1, s: 85
- Muhammed Bakır el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envar” c: 3, s: 27, 272, 274-275

(16)

- Muhammed bin Ali el-Saduk
“İlel el-Şerai’ “ c: 1, s: 63
- Ahmed bin Ali el-Tabarassi, vefatı: 588 hicri.
“El-İhticâc” c: 2, s: 205
- Seyyid Ali bin Musa bin Ca’far bin Tavus, vefatı: 664 hicri.
“Sa’d el-Su’ûd” s: 134
- Hasan bin Suleyman el-Hilli, 9. hicri yüzyılında yaşamış.
“Muhtasar el-Basâiru el-derecât” s: 119
- Muhammed Bakır el-Mecliysi
“Bihar’ul-Envar” c: 10, s: 305/c: 13, s: 205,214-215, 222, 226
- Ali bin İbrahim el-Kummi
“Tefsir” c: 1, s: 47, 241
- Muhammed bin Cerir el-Tabari Ebu Ca’far
“Cami’ul-Beyân” c: 1, s: 416-418/c: 9, s: 98
- Abdurrahman bin Ebi Hâtim el-Razi, vefatı: 327 hicri.
“Tefsir” c: 1, s: 11-112
- Ebu Muhammed el-Ferra el-Bağavi, vefatı: 516 hicri.
“Ma’âlim el-Tenzil” c: 2, s: 203

(17)

- Suleym bin Kays el-Hilali el-Kufi, Hz. Ali’nin eshabındandır. Vefatı: 76 hicri.
“Kitabu Suleym” s: 453-454
- Huseyn bin Hamden el-Hasiybi
“Hidâyet’ul-Kubra” s: 119
- Huseyn bin Abdulvehhab, 5. hicri yüzyılında yaşamıştı.
“Uyun el-Mu’cizât” s: 10-11
- Şâzen bin Cebrail el-Kummi, vefatı: 660 hicri.
“El-Ravdatu fi fadail Emirelmuminin” s: 201
“El-Fadâil” s: 69, 163
- Seyyid Haşim el-Bahraini, vefatı: 1109 hicri.
“Mediyet’ul-Me’âciz” c: 1, s: 215-219
“Ğâyet’ul-Merâm” c: 6, s: 214-216
- Muhammed Bakır el-Mecliysi, vefatı: 1110 hicri.
“Bihar’ul-Envâr” c: 41, s: 180-182
- Şerefuddin el-Huseyni
“Tevil el-Âyât” c: 2, s: 654-656